

NARODNI OBIČAJI I VJEROVANJA U ILOKU I OKOLNIM NASELJIMA

JADRANKA GRBIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Tema ovoga rada su narodni običaji i vjerovanja Iloka i okolnih naselja. Autorica ukratko izlaže pojmovni okvir istraživanja, uz konzultiranje relevantne literature. Opis običaja (s naročitim naglaskom na običaje zimskoga razdoblja), kao i njihova analiza, ukazuju na to, da je običajnim ponašanjem bio prožet svakodnevni život ispitanika - kazivača. Autorica smatra, da rezultati istraživanja (na temelju usporedbe vlastitih zapisa i već postojeće literature o hrvatskim narodnim običajima) koreliraju s dvije vremenske razine: razinom prošlosti, pri čemu je vidljivo da se ovi običaji i neki njihovi elementi vežu za ostali hrvatski etnički prostor, ali i šire, uz europski kulturni kontekst. Druga je razina sadašnjosti, pri čemu je uočen pozitivan stav ispitanika spram vlastitoga kulturnog nasljeđa.

Uvod

U srpnju i kolovozu 1979. godine boravila sam (u sklopu istraživačke akcije tadašnje Organizacije mladih istraživača Sveučilišta u Zagrebu) u Iloku i okolnim naseljima: Bapskoj, Opatovcu, Šarengradu, Mohovu i Radošu, zapisujući sjećanja starijih žitelja toga kraja o narodnim običajima i vjerovanjima.

Prema regionalnoj podjeli Hrvatske ova naselja pripadaju području Vukovarskoga ravnjaka (Imenik mjesta 1991). U njima živi nacionalno miješano stanovništvo: Hrvati, Slovaci, Srbi, Mađari i drugi, jer kako se zna, ovo je područje na kome su se kontinuirano još od vremena doseljenja slavenskoga življa, naleta Mađara, prodora Turaka, pa do najnovijih vremena,

odvijale brojne migracije stanovništva (Pavičić 1953, 33 i dalje) koje su utjecale na stvaranje etničke slike toga kraja.

Podatke o običajima sabrala sam u obiteljima Hrvata rimokatolika (što je nužno napomenuti, s obzirom na to, da je u ove krajeve poslije drugog svjetskog rata doseljavalo, pored ostalih, i hrvatsko stanovništvo grkokatoličke vjeroispovijesti iz Žumberka /Muraj 1989. 65/); nadalje u srpskim i slovačkim obiteljima. Međutim, planirano je, da cjelokupna građa bude sastavni dio komparativne studije o etničkome identitetu i simbolima toga identiteta, na primjeru odabranih naselja Vukovarskoga ravnjaka s nacionalno izmiješanim stanovništvom. Ovaj rad govori prvenstveno o običajima i vjerovanjima hrvatskoga stanovništva.

Običaje, o kojima su mi domaćini kazivali, i sami su prakticirali (godine iza drugoga svjetskog rata označili su kao vrijeme u kojem se oni počinju napuštati), što znači, riječ je o doživljenome kroz vlastito iskustvo.

Iako sam svoje istraživanje usmjerila na običaje zimskoga razdoblja, kazivači su rado govorili i o drugim godišnjim običajima, što će pokazati tekst koji slijedi.

Jedan od mogućih ciljeva istraživanja narodnih običaja (prikupljanje i bilježenje podataka o njima) može biti pokušaj rekonstrukcije (barem) jednoga dijela kulturne prošlosti nekogoga naroda ili zajednice (usporedi: Rajković 1981, 2).

Običaji su (za potrebe ovoga rada) shvaćeni kao fenomeni koji prožimaju cjelokupni život, koji nastaju, traju i mijenjaju se u sklopu svih drugih komponenti određenoga društveno - kulturnoga sustava (Rajković 1987, 16), kao sredstvo ili način uređivanja, ritmiziranja i akcentuiranja svakodnevnoga života, kao sredstvo ili način komunikacije (Povrzanović 1987, 39), kao praksa nekog aspekta svakodnevice (Supek 1987, 113), te napokon kao jedan od simbola etničkoga identiteta (Grbić 1990, 336).

Običaji zimskoga razdoblja, kojemu ovaj rad posvećuje najviše prostora, pripadaju skupini tzv. godišnjih običaja, vezanih za određeni dan u godini ili pak određeno razdoblje; ponavljaju se svake godine i većim su dijelom okupljeni oko određenih crkveno - kalendarskih važnijih datuma (Gavazzi 1988, 9).

Kako je osnovna svrha ovoga rada da pruži okviru sliku jednoga dijela običajnoga ponašanja, tzv. godišnjih običaja, ona je utjecala na način rada, u kome su korištene dvije metode.

Jedna je metoda intervjua, kako bi se pomoću kazivanja, pretežno starijih ljudi, rekonstruirali i zabilježili kako fragmenti, tako i veće cjeline o običajima iz prošlosti.

Drugo je studijski rad, za obradu vlastitih terenskih zapisa i njihovu analizu.

Kombinacijom terenskoga istraživanja i studijskoga rada bilo je moguće usredotočiti se na dvije razine: a) razinu prošlosti (za rekonstrukciju jedne

domene tradicijskoga života), i b) razinu sadašnjosti (za utvrđivanje odnosa prema kulturnoj tradiciji).

U ovome radu predočujem uopćeni opis običaja, s namjerom, da preko jednoga segmenta društvenoga života - u ovome slučaju običajnoga ponašanja - pokušam identificirati kulturne procese, dinamičnost kulture i njen značaj za oblikovanje i napose trajanje svekolikoga - etničkoga i kulturnog identiteta - datoga područja.

Narodni običaji zimskoga razdoblja započinju otprilike u mjesecu studenome, redaju se, jedan za drugim, i završavaju oko Poklada. Središnje mjesto u cijelome sklopu običaja zimskoga razdoblja imaju oni, okupljeni oko Božića, pa ih shodno tome, možemo podijeliti na običaje do Badnjaka, zatim običaje oko Badnjaka i Božića, i naravno, na one poslije Božića.

U Adventu

Prijelaz iz jednoga u drugo godišnje doba nekada se određivao prema završenim poljoprivrednim, stočarskim ili pak domaćinskim poslovima. Tako su stanovnici Iloka i okolice prijelaz s jeseni na zimu označavali kao doba kada je kukuruz pobran, mlado vino u bačvama, završena ispaša i kao vrijeme kada se sprema ogrjev za zimu.

Smatrali su da pravo zimsko razdoblje počinje oko dana Sv. Katarine, pa su običavali govoriti: "Evo snega na belom konju; Sveta Kata na belom konju; Sveta Kata sneg za vrata". Bilo je to vrijeme kada je već završila ne samo gospodarska godina, nego je, prema kazivanju, par dana kasnije - dan Sv. Andrije označavao i završetak crkvene godine i početak nove, pa su često znali reći: "Sveti Andrija zavezanija".

U noći na Sv. Andriju udavače su spavale s ogledalom pod jastukom, ne bi li usnule onoga za kojega će se udati.

U prijelaznim danima s jeseni na zimu obavljale su se svinjokolje zvane *kavurme* ili *kaurme* (nekada ranije, npr. oko dana Sv. Martina, nekada kasnije, npr. oko dana Sv. Nikole) koje su, uz to što se pripremala hrana za nadolazeću zimu, bile i važan društveni događaj, kada se skupljala rodbina i bliže susjedstvo. Bilo je porodica u kojima se na svinjokolji znalo okupiti, što rodbine, što susjeda i do "trideset pet duša". Svatko je bio zadužen za neki dio posla, a cijelim je radom rukovodila osoba koja je bila poznata kao naročito vješta tome poslu (pa ga je na neki način obavljala poput profesionalca). Svaka etapa rada bila je popraćena nekim običajem. Tako npr. bio je običaj da se prilikom pravljenja kobasica dio opranoga crijeva odrezao i prebacio djetetu preko glave i "to bude njegova kobasica". Taj su čin prisutni popratili bumim smijehom. U vezi s crijevima, domaćica je morala dobro paziti da se od eventualnoga ostatka ne posudi susjedima, jer to ne bi bilo dobro za napredovanje svinja u narednoj godini.

Kazivači su napominjali, da se prije drugoga svjetskog rata svinje nisu *šurile* (polijevale vrelom vodom) niti su se vješale prilikom rasijecanja, nego su se palile (i to je, po njihovu mišljenju, jedan od razloga da je slanina nekada bila bolja), a svi poslovi obavljali su se na tlu.

Uobičajena jela bila su: za doručak *džigerica na kaurmu*, tj. vrsta paprikaša od jetrica, za ručak *krvava supa*, tj. juha s krvlju i brašnom, pečena rebra, pečeni krumpir preko kojega se stavljala trbušna maramica, hren. Za večeru juha, meso (obrazi i njuška) s hrenom. sarma, pečena *krmenadla* (kare), krvavica, kobasica s puno hrena, salate od kupusa i cikle, te *krofne* i sitni kolači, najčešće *salovnjaci*.

Nakon završenoga posla u prazan se svinjac obavezno ugurao veliki panj, čime su se trebale osigurati debele svinje dogodine, a potom je uslijedila zajednička večera, s puno svirke i veselja, naročito po dolasku maskiranih gostiju. To je bila skupina sumještana, muških - obučenih u žensku odjeću i obrnuto; nosili su sa sobom lonce, te lupajući njima i praveći buku najavljivali svoj dolazak. Posebnom rašljastom granom ili s više njih, pokucali su na prozor domaćinu i rekli: "Evo ražanj", nakon čega bi dobili jela i pića. Maškare su rijetko ulazile u kuću, jele su i pile pod prozorom, pa kad bi im ponestalo, pokucali bi opet na prozor i rekli npr. "Prazna nam boca".

Svima koji su pomagali na svinjokolji, kao i gostima na večeri, domaćini bi na odlasku davali *frišling*, odnosno nešto od netom pripremljene hrane: kobasicu, krvavicu, komad mesa, čvaraka i slično.

Poslije Sv. Kate nije više bilo javnoga veselja, jer je nastupilo vrijeme Adventa, posta i žalosti, pa su u tome razdoblju bila vrlo rijetka i vjenčanja. Ukoliko je održano po koje vjenčanje, prošlo je bez velikih svečanosti i svirke (jer se tih dana "svirka zatvara").

U ovome razdoblju skoncentrirano je dosta običaja povezanih sa svježim zelenilom, darivanjima i raznim gatanjima.

Tako se u Iloku na dan Sv. Barbare obavezno u tanjuriću "sijala" pšenica kako bi niknula do Božića i kako bi u te dane bilo u kući svježega zelenila (negdje se to običavalo raditi na dan Sv. Lucije, kao npr. u Bapskoj i Šarengradu).

Uz dan Sv. Nikole vezana su dva usporedna običaja. Jedan je obilazak od kuće do kuće Sv. Nikole biskupa u naročitoj odjeći (najčešće naopako ogmuta bunda, biskupska kapa i štap koji je označavao biskupsku palicu) s pratnjom, a to je bio pokojni đavolak s lancima, praveći veliku buku i plašeći djecu. Od djece se tražilo da izgovaraju molitve, a ukoliko to ona ne bi znala, prijeto im se da će ih odvući u Dunav. Darivalo ih se suhim i svježim jabukama, orasima i suhim šljivama. Drugi je pak običaj potajno noćno darivanje djece, koja su za tu priliku u prozore ili pod krevetom ostavljala *naviksane* (očišćene kremom za cipele) cipele ili čizme, u koje je Sv. Nikola, već prema tome da li je dijete u protekloj godini bilo dobro ili ne, ostavljao darove (voće i slatkiše) ili pak šibu, kojom bi trebalo biti kažnjeno za neposluh.

Kako je već napomenuto, mlade su djevojke još na dan Sv. Andrije pred spavanje pod jastuk stavljale ogledalo u nadi da će usnuti momka - budućega muža, no vjerovala su, da će veći učinak takvih radnji biti, ukoliko ih budu prakticirale na dan Sv. Lucije (i još jednom u godini, na dan Sv. Tome, kojega su molile: "Sveti Toma, molim te, u krevetu kumim te, da mi kažeš ove noći, za koga ću poći"). Među najčešćim gatanjima o budućem mužu bilo je pomoću 12 ceduljica s ispisanim muškim imenima. Od Sv. Lucije do Badnjaka svakoga se dana spalila po jedna ceduljica, te nije teško pogoditi da je ime na preostaloj ceduljici trebalo biti ime budućega ženika. Ili npr. od Lucije do Badnjaka djevojka je nosila u džepu jabuku. Na Badnjak je izašla pred kuću, zagrizla jabuku, te tko je prvi naišao, takvim će se imenom zvati njen *sudenik*. Ili: djevojka počne jesti jabuku na Sv. Luciju. Na Badnjak ide na ponoćku, te zagriže ostatak pred samom crkvom. Ogrizak baci preko ramena, te čije ime čuje da netko doziva, tako će joj se zvati *đuvegija*. No, pored ovih gatanja, zabilježena su toga dana i gatanja o vremenskim prilikama u nadolazećoj godini (tako npr. pomoću 12 orahovih ljusaka u koje se nasula voda; iz kojih ljusaka vode nestane, bit će suh mjesec u narednoj godini; ili: tokom 12 dana, od kojih svaki označava po jedan mjesec u godini, pomno se motri koliki dio dana ima sunca, pa ako je npr. dopodne bilo sunca, pola dotičnoga mjeseca biti će toplo), zatim običaji koji su povezani s vjerovanjima u nadnaravna bića (pravljenje posebne stolice pomoću koje će se na ponoćki moći doznati koje su žene vještice; tako je kazivačica iz Iloka točno opisala postupak kojim je njen sumještatin - imenom i prezimenom - otkrio tri žene - također imenom i prezimenom - koje su bile vještice, od kojih je jedna npr. donijela na oltar buket svježih ruža - "a vani sneg do kolena" -, te kako se spasio bacajući za sobom mak, jer su skupljajući mak bile sporije od njega pa im je umakao), te običaji koji imaju neke veze sa svjetlom i žarom. Tako su bili uobičajeni ophodi Sv. Lucije, zamotane u bijelu plahtu i pokrivenoga lica. U ruci je nosila tanjur ili koju drugu posudu u kojoj bi gorjela kudjelja ili krpa namočena u mast, i time plašila djevojčice koje nisu znale vesti da će im spržiti prste, ili pak darivala orasima, suhim šljivama i slatikišima, ukoliko su bile dobre vezilje.

U Iloku i okolici pred sam Badnjak obilježavao se posebnim običajima i dan Sv. Tome. Uz već spomenuta gatanja, to je bio dan koji je narod nazivao *kokošji badnjak* ili *Tucindan*, kada se pazilo da se od kuće ne da nešto od peradi, jer se vjerovalo da bi se time "odnela sreća od živine". Običaj je bio, da se toga dana, a ponekad i na sam Badnjak, perad hranila unutar kruga, napravljenoga od užeta koji je stajao na dvorištu do iza Božića, s tendencijom, da se perad ne bi udaljavalala od kuće ili nosila drugdje jaja.

Cijeli tjedan pred Badnjak i Božić, običavala se čistiti kuća i dvorište metlama od sirka domaće izrade, a također su se pripremala i posebna jela (čistiti i kuhati nije se smjelo do tri dana iza Božića; vjerovalo se, da ako bi npr. netko uzeo metlu u ruke i u te dane čistio, "vještice mu ne bi dale mira").

Badnjak i Božić

Rano ujutro na Badnjak domaćica je, čim je ustala, obišla sve uglove u kući, a tada otišla u dvorište čestitati Badnjak kokošima (dok ih je hranila unutar kruga) riječima:

"Dobro jutro koke moje,
čestitam vam Badnjak,

žive i zdrave bile,
puno nosile i rano vodile."

Tu čestitku izgovorila je vrlo glasno, gotovo vičući, budući da punih dvanaest dana (od Sv. Lucije) nije smjela glasno dozivati perad.

Nakon toga se pripremila dočekati prvoga gosta - *položaja*. U posebnu posudu iz koje se inače hranila perad - *mjericu* - stavila je kukuruza, pšenice, ječma, zobi, oraha u ljusci. *Položaj*, najčešće susjed, čestitao bi domaćinima Badnjak, te Adama i Evu, čučnuo ispod stola, pa miješajući u *mjerici* rukom, govorio naročitu formulu kojom je domaćinskoj kući zaželio svega obilja, kao npr.: "da imate pilića, čurića, pačića, gušćića, prasica, teladi, ždrebadi, golubova, sve što ima živog da bude mladi...". Počasćen je *omedljanom* rakijom (rakija s medom), a ako se slučajno dogodilo da *položaj* bude dijete, na odlasku ga se darivalo novcem. U nekim slučajevima, prvi gost na badnji dan, nakon što je čestitao Badnjak, te Adama i Evu, *prodžarao* je vatru, zaželio svega obilja, te sjeo iza vrata dok ga je domaćica posipala kukuruzom oponašajući piliće, tj. zovući živinu (tako npr. u Opatovcu, a u Bapskoj je taj specijalni gost zvan *gost* dolazio i u popodnevnim satima).

Što se tiče osobe - *položaja*, ispitanici su redom govorili da je svejedno tko će doći, muško ili žensko, ali da je ipak bolje da prvi gost bude muško, bilo dijete, bilo odrasla osoba, te da to može biti slučajan gost. Ipak se najčešće događalo da je to bio najbliži susjed (radilo se, naime, o nekoj vrsti prešutnoga dogovora među susjedima).

Na Badnjak je netko od starijih muških ukućana (otac ili djed) donosio božićno drveće, tzv. *krizbam* (drvo smreke, tzv. fenja). Činio je to krijući kako bi djeca mislila da su ga anđeli donijeli, te ga kriomice i ukrasili: bonbonima, licitarima, orasima obojenim srebrnom i zlatnom bojom, umjetnim ružama, vatom, a u bogatijim kućama i kupovnim kuglicama; ispod *krizbama* se obavezno postavljala maketa Betlehema (te makete bile su domaće izrade, od materijala koji su bili dostupni: štalica od kartona, snijeg od vate, ovce od blata obojene krečom, s očima i njuškom od kreme za čišćenje cipela - *viksa*, a noge od šibica. Pastiri su također bili od blata, kabanica od vate, a šešir od komada staroga šešira. Pastir je u ruci imao štap - *čulu*. Ovce i jaganjci / koji su bili bez nogu jer su ležali / bili su postavljeni na mahovinu).

U štalu se zaticao šumski šimšir, kao obrana od vještica ako bi došle kravama pomusti mljeko.

Cijeli dan se postilo, jele su se samo lepinje i pila *omedljana* rakija.

Tokom dana domaćica je spremala posebna jela za badnju večeru, među kojima spominjemo kruh okrugla oblika zvan *badnjača*, ukrašen sljedećim

figurama: središnji ukras *stužer* ili *ruža* (u obliku cvijeta), a postrance kvočka s pilićima, bure s vinom, plug s oračem, svinjske nogice, dva roga, te mjesec i zvijezde. Uz to, pekli su se i mliječni kruščići, *milihbroti*, u onolikom broju koliko je bilo djece u kući. Za djecu bili su ti kruščići posebno veselje, jer su imali oblik guske ili ptice, s kimlom umjesto očiju; nadalje, bilo je i raznih pogačica i lepinja. Ponegdje, kao npr. u Opatovcu pripremao se kruh od bijeloga brašna ukrašen pletenicama i ružama od istoga tijesta zvan *božićni kolač*, a jeo se na badnje večer za večeru ili na Božić za ručak.

Od ostalih jela pripremljenih za večeru, bilo je tu: *riblja čorba*, odnosno juha od ribljih glava, ili pak u nekim slučajevima juha od rajčice, razne vrste jela od riže i ribe s puno luka i prelivene *kajmakom*, rezanci s orasima ili s makom, tijesto s makom, grah, krumpir, ovčji sir, med, *omedljana* rakija, vino, grožđe, suhe šljive i jabuke, pečena *bugarka* (crvena bundeva), puno bijeloga luka koji se jeo s medom, te voćni kompoti.

Na Badnjak su djevojke često gatale o udaji. Jedan od najčešćih načina bio je, da se na Badnjak predvečer počisti kuća, potom se to smeće skupi u lopatu i odnese u dvorište. Djevojka bi ga bacila iza sebe, stala na lopatu i osluškivala s koje će strane zalajati pas, te je bila uvjerena da će se "od tamo udati" (tako npr. u Opatovcu); ili: djevojka bi sa smećem izašla na ulicu i stavila lopaticu na tlo, a odozgo još i već spomenutu posudu *mjericu*, te s kakvim imenom prođe prvi čovjek pored nje, takvim će se imenom zvati njen budući muž (tako npr. u Šarengradu).

Prije večere, domaćin je unosio u kuću slamu, s kojom je povezan cijeli niz običaja. Unoseći slamu, domaćin bi prvo izgovarao riječi čestitke. Tako npr. "Hvaljen Isus, čestitam vam Badnjak, Adama i Evu, i skoro rođenje Isusa", ili: "Čestitam vam Boga i Božić, puno zdravlja imali u ovoj godini i svega obilja", ili: "Hvaljen Isus, Isus se rodio", na što bi mu domaćica odgovarala: "U štalici, na slamici". Slama se najčešće stavljala pod stol, ali je bilo slučajeva kada bi se prostrla i po cijeloj prostoriji. Djeca bi se po toj slami valjala "zbog zdravlja", te izvlačila slamke, vjerujući da će onaj, tko izvuče najdulju, imati u narednoj godini najviše sreće. Uz slamu, pod stol su se stajljali *amovi* od konja, *raonik*, te ona *mjerica* sa svakojakim žitom koja je bila pripremljena za *položaja*.

Posebnu važnost imao je i način na koji se postavlja stol na kome će se večerati. Ispod obavezno bijeloga stolnjaka stavljalno se unakrst nešto od unešene slame (ponekad tri slamke s klasom) i nešto novaca. Taj se čin nazivao *darivanje stola*. Povrh se stavljalno prokljalno žito, posebno pripremljena jela i pića. Zatim su se stavljalno svijeće: u jednoj čaši stajale su tri svijeće s nešto žita i kukuruza i one su simbolizirale Sveto Trojstvo, dok je posebno u svijećnjaku stajala jedna svijeća, simbol Jedinstva.

Kada su se jednom svi okupili oko stola, u slučaju da je nešto na njemu nedostajalo, domaćica se više nije smjela odmicati, jer bi se moglo dogoditi da joj kokoši ne bi mimo sjedile na gnijezdu.

Pred samu večeru domaćin bi zarezao *badnjaču* u obliku križa i zalio je vinom (blagoslovio). Već prema tome tko je dobio koji dio, proricao si je

vlastitu sudbinu u sljedećoj godini. Najviše se cijenila ruža s badnjače, za koju su se djeca često otimala.

U nekim kućama kazivači su se sjećali da se tom prilikom jela jabuka razrezana na onoliko dijelova koliko je bilo ukućana, s namjerom da, ukoliko bi netko zalutao, trebao bi se samo sjetiti s kim je jeo na Badnjak jabuku, pa bi odmah našao pravi put. Isto tako ukućani su pili *omedljanu* rakiju iz iste bočice, kako bi u porodici bilo sloge.

Prije večere jeo se bijeli luk umočen u med i pila *omedljana* rakija.

Večera je protjecala po strogo utvrđenome redu. Prvo su se molili klečeći. Kada su svi stavili juhu u tanjure, domaćin je ugasio tri svijeće (odjednom) škropeći ih vinom. Svijeća *Jedinstvo* gasila se puhanjem nakon što se pojelo ostalo jelo, a prema smjeru dima proricalo se da li će te godine netko u kući umrijeti (ako je dim išao prema gore - neće, a ako prema dolje - hoće).

U nekim kućama na stolu je gorjela samo jedna svijeća, zataknuta u prokljalo žito. Nju je domaćin gasio poslije večere tzv. *božićnom mrvicom* - komadom kruha (*božićnoga kolača*) umočenoga u vino.

Po završetku večere, čekala se ponoć i išlo se u crkvu. U očekivanju odlaska u crkvu neke su djevojke ponovo gatale o budućem mužu. Blizu ponoći u dvorištu su postavile stol za jednu osobu (kao da će večerati), te iz prikrajka gledale tko će naići. Vjerovale su da je badnja noć toliko čudesna da će se *sudjenik* pojaviti, pa ma gdje bio. Ali, u slučaju njegova pojavljivanja nisu se smjele pokazati niti javiti, jer bi u protivnome moglo doći do tragedije.

Od običaja vezanih za Badnjak u Iloku i okolici, spomenut ćemo još i ophod tzv. *betlemara* ili *betlemaša*, u kome je grupa dječaka i/ili odraslih osoba, obilazila selom, noseći papirnatu maketu Betlehema, pjevajući svakoj kući božićne pjesme, recitirajući pjesme o Isusovu rođenju, te izvođeći dramsku igru "Adam i Eva" s tekstom u stihovima.

Slijedi opis ovoga ophoda s tekstom,¹ uz napomenu, da sama dramska igra nije u svakoj kući izvođena na identičan način; razlike u samome tekstu (od slučaja do slučaja) dešavale su se ovisno od inventivnosti i/ili sposobnosti samih izvođača. Uz to, nisu sve skupine *betlemara* imale jednak broj izvođača, pa je ovisno i o toj činjenici i sam repertoar bio širi ili reduciran. Najčešće se izvodila dramska igra "Adam i Eva" (motiv: istjerivanje Adama i Eve iz raja), a rjeđe su nastupali i pastiri (sadržaj recitacija: rođenje Isusa).

Osobe koje su sudjelovale u široj verziji ophoda glumile su: Boga (koji je često u ruci nosio kuglu, kao kuglu zemaljsku), dva anđela (sa ili bez sablji u rukama), vruga (s lancima i jabukom), Adama i Evu, s time da je Evu glumila muška osoba, te tri pastira: Martina, Filipa i Bartola, koji su nosili papirnatu maketu jaslca.

Nekojom od božićnih crkvenih pjesama najavljivali su *betlemari* svoj dolazak. Kad je domaćin otvorio vrata, pitali bi "Oćete slušat slovo Božje?", ili "Ćete pustit betlemare?", nakon čega je Bog prvi ulazio u kuću i rekao: "Ja sam

¹ Tekstovi su točno u onome obliku u kome su kazivani.

Bog, onaj koji jesam i koji sam od vijeka do vijeka". Nakon njega ušli su u kuću i ostali, kleknuli, a anđeli progovorili:

"Dobro veče, gospodari,
rodio se Isus mali,
u štalici, na jasluci, sin Božji".

Zatim su ustali pastiri i govorili (zabilježeno u Iloku):

"Na salašu kraj Betlema, tamo paše dosta ima,
tamo ovce tirajmo i u frulu svirajmo.
Vatru ćemo naložiti, pokraj nje se položiti,
jerbo ljuta je zima, a odiće nima.
Što ćeš dati, brate Martine,
ja ću dati kobasicu, tri fata divenicu,
a ti, Bartole, vrati ovce i pristavi vatri lonce,
a ti, brate Filipe, pazi dobro, Filipe, da ti lonci ne kipe".

Zatim je Bog govorio stihove o svojoj božanskoj moći i stvaranju svijeta (zabilježeno u Bapskoj):

"Ja sam onaj koji jesam, svemogućstvo božanstveno u mojem je samo bivstvu. Zato hoću svet da bude	nebo, sunce, mjesec, zvezde zemlja, vode, brda, šume u nji preko svake vrste riba, ptica, zveri, cveće",
--	---

nakon čega bi djevojke u kući (a i ostali s njima) zapjevale pjesmu "Isus nam se rodi".

Bog je nastavio:

"Sve sam dobro ja stvorio di mi jošte nešto manjka	kom ću lepi svet taj dati ko će njega uživati ajd' nek to čovek bude",
---	--

nakon čega se opet zapjevala božićna pjesma.

Bog je ponovno nastavio:

"Stvorio sam čoveka, al' mu jošte nešto manjka,	stvorit ću mu drugaricu, na Adama san nek padne"
--	---

pri čemu je Adam zažmirio, a Bog nastavio:

"a ja ću mu rebro uzet
od njeg ženu načiniti".

Nakon toga slijedi igra s manje - više posvuda jednakim tekstom, kako slijedi.

Dolaze vrag, Adam i Eva; vrag nutka Evu jabukom, koju je ona napokon uzela i zagrizla, nakon čega je Adamu, umiljavajući se, govorila:

"Oj, Adame, moj mileni, ja plod uzme zabranjeni jela sam ga, sladak mi je,	pa gle meni ništa nije, ako misliš Božji biti, uzmi i ti pa ga jedi, pa ćemo biti ko Bog isti".
--	--

Dodala mu je jabuku, koju je Adam zagrizao i odmah se išao sakriti.

Utom je Bog progovorio: "Adame, đe si"?

Adam je odgovorio: "Evo jedan skrio sam se".

Bog je dalje pitao: "A zašto si se skrio, kad se dosad nisi sakrivo"?

Adam je odgovorio:

"Ja plod uze zabranjeni,
družica je moja jela,
pa me ona s tim zavela".

Bog se na to strašno naljutio:

"Neposlušni vi mi biste,
moja djeca više niste,
iz mog raja hajd napolje".

Anđeli su tjerali Adama i Evu:

"Ajte van iz Božjeg raja, u sve tuge srce vaja,
ne htjedoste Boga slušat, ajte svetske jade kušat".

Potom je istupio vrag i govorio:

"Aha, Eva, bješe slatke
te jabuke lepe glatke,
od slasti te snašla muka,
bolje da si jela luka, aha, ha, ha, ha, ha, ha.
Kako pravo, tako zdravo,
taj ti raboš dao đavo.
Žena je rada svašta znati, zato žena mnogo pati",

aludirajući pri tome na Božje prokletstvo o grešnome življenju, mukotrpnome rađanju i umiranju.

Nakon toga *betlemari* su rekli: "Zakrpajte zvonce", što je bio znak ukućanima da je predstava završena, te da sudionici očekuju darove. Najčešće su darivani novcem.

Ponoćna misa veže Badnjak s Božićem, i uz nju je postojalo niz uobičajenih pravila ponašanja, tako npr. tko će od ukućana ići, a tko ostati kod kuće, čime će se osvjetljivati put, a tu su i razna vjerovanja, kao npr. da neposredno pred ponoć životinje u štali među sobom govore o tome kako ih je gazda "držao" u protekloj godini. Napokon, to je bilo vrijeme kada su se privodila kraju brojna gatanja započeta negdje oko Sv. Lucije (o udaji, vremenske prognoze, prepoznavanje vještica, i slično).

Kazivači su često isticali da je ovo bila jedna od najljepših noći u godini, jer su zimski ugođaj (osobito ako je bilo snijega) uljepšavali fenjeri kojim se osvjetljivao put do crkve, ali i svjetla u kućama koja se nisu gasila cijelu noć. Postojao je običaj, gotovo pravilo, da se u badnjoj noći ne smije nikoga otjerati s vrata; time se iskazivalo poštovanje spram gostoprimitva s kojim su betlehemski pastiri primili Mariju, Majku Božju pod svoj krov.

Sam Božić protjecao je u blagdanskoj obiteljskoj atmosferi. Tokom dana išlo se u crkvu (također po ustaljenome pravilu, tako se npr. rana jutarnja misa smatrala pastirskom), a tek predveče na čestitanje kumovima i najbližoj rodbini, uz međusobna darivanja. Ipak, najčešće se išlo na čestitanja tek drugi dan Božića. Osim najosnovnijih poslova vezanih uz samu kuću i domaće životinje, nije se smjelo ništa raditi.

Ručak je bio svečan i obilan, tim više što je u jelovniku bilo dosta mesa, naročito svinjskoga. Prije ručka ukućani su se molili klečeći na slami, a potom su upaljene svijeće. Kad se pojelo prvo jelo, juha, domaćin je gasio svijeće, prskajući ih vinom iz ustiju.

Iza Božića

Dani iza Božića nisu obilovali onolikim običajima kao oni koji su mu prethodili, ali su, dakako, s njime u vezi. Spomenut ćemo, ilustracije radi, da je postojalo nekoliko običaja u vezi sa slamom koja se treći dan Božića, na dan sv. Ivana iznosila iz kuće i palila uz određeni ritual, najčešće u zoru, prije svanuća. Nešto se od te slame znalo razbacati po vinogradu i voćnjaku s uvjerenjem da će grožđe i voće bolje roditi. Taj su se dan skupljale i spremale mrvice sa božićnoga stola te su u narednim danima imale posebnu moć u liječenju glavobolje; osim toga na dan sv. Ivana blagoslivljalo se vino u crkvi, od kojega je potom morao svaki ukućanin malo popiti ili se njime zaliti. Nešto od blagoslovljenoga vina nosilo se na dan Sv. Vinka u vinograd, kada su se njime škropili trsovi i stavljalo u svaku bačvu pomalo.

Na Dan nevine dječice vršio se običaj *šibanja* (udaranja prućem). U Iloku i okolici šibali su najčešće stariji mlađe, ili pak muški ženske osobe, uz povike *čestiti mladenci*, vjerujući pri tome da će se u narednoj godini jedrina i životna snaga pruća prenijeti na mladence.

Nešto skromnijega opusa bili su običaji kojima se obilježavalo Silvestarsko veče i Nova Godina. U šest sati popodne na Silvestrovo održavale su se mise na kojima je svećenik običavao govoriti tko je u protekloj godini umro, tko se rodio, tko vjenčao, a potom se išlo na zajedničke seoske zabave. Na sam dan Nove Godine dosta se išlo rodbini, poznanicima i prijateljima u kuću na čestitanje, za razliku od Božića koji je obitelj provodila u svojevrsnoj izolaciji. Istoga dana bio je običaj da pastiri ugovaraju poslove za nadolazeću sezonu.

Od značajnijih datuma opisujemo Sv. tri kralja. Popodne uoči toga dana, blagoslivljala se voda pred crkvom. S njom je domaćica uz pomoć grančice bora ili ružmarina škropila sve uglove kuće, a i ukućani su morali popiti malo od te vode. Istoga dana, pred veče, u Iloku i okolici bili su poznati ophodi tzv. *zvezdara*, grupe dječaka maskiranih/obučeni kao biblijska tri kralja: Gašpar, Melkior i Baltazar. S naročitim rekvizitima (na visokom štapu nataknuto sito, u

njemu papirnata zvijezda i upaljena svijeća), obilazili su selo pjevajući pjesme o Isusu, Betlehemu, tri kralja i slično.

Dajemo opis *zvezdara* zabilježen u Bapskoj, s time da važe iste napomene kao i u slučaju *betlemara*.

Osobe koje su sudjelovale u ophodu: Herod, anđeli, Marija (djevojčica) sa Isusom (lutkom u kolijevci), Josip, tri kralja: Gašpar, Baltazar i Melkior. Svoj dolazak najavljivali su nekom prigodnom pjesmom, najčešće:

"Sjajna zvezda izašla, otud idu tri kralja..."

Prvi je u kuću ulazio Herod, govoreći:

"Kralj sam Herod onaj slavni,
(svom žudijom kojom vladam,
kralj Davidov prestolj dan),²
kralj sam evo svemogući,
evo mene zavjek sada,
kao Bog sam svemogući,
silom u svačem predivan.
Svega imam usred svoga dvora,
samo što mi srce žudi,
svatko mi se klanjat mora,
(i služiti mi korokudi,

a šta će mi korokudi),
ako mi se tko protivi
ovaj časak on ne živi.
Evo tako kraljevaću,
pored svoga srca želje,
ništit svoje neprijatelje.
Silno tako kraljevaću
pa tako nek' svijet ustraje
nek' mi spomen moj ostaje".
Zatim su ušla tri kralja.
Herod ih je upitao:
"Koja vas je sila ovde dovela?",

na što su oni odgovorili: "Došli smo se pokloniti novom rođenom kralju".

Herod je opet upitao: "A đe je taj novorođeni kralj?", a Gašpar mu je odgovorio:

"Ima, ima, tu mora biti,
tu se moro on roditi'.

Na to je Melkior rekao:

"Pričekajte malo samo,
dok ja sazvam pisce moje
i otvorim knjige svoje,
iz njih će se saznati, gdje se ima kralj roditi".

Herod je opet zapitao: "Otklen ste vi?".

Baltazar je odgovorio:

"Baltazar je ime moje,
a moje ti lice kaže, iz arapske kralj sam zemlje,
koja je od silnog zlata,
po svem svijetu već poznata".

Herod je na to rekao:

---

² Za stihove u zagradama kazivači nisu bili sigurni da li su točni.

vinograda, kada se "ide svetiti vinograd" blagoslovljenom vodom. Taj čin završavao je zajedničkim druženjem u vinogradu uz pečene kobasice i slaninu.³

Poklade

Veljača je mjesec poklada. U tjednu pred poklade svaki je dan imao svoje posebno značenje i u skladu s time i poseban naziv. Tako je na *sramotni* ponedjeljak bilo nezgodno vjenčati se, jer se vjerovalo da bi bila "sramotna mlada" (imala bi neki nedostatak, bilo tjelesni, bilo moralni, i sl.). Na *bolni* utorak, ako bi se netko razbolio, ne bi preživio. U *vrtičavu* srijedu koga bi zaboljela glava, ne bi se smio prihvatiti nikakvoga posla. U *lakomi* četvrtak domaćicama je bilo zabranjeno raditi. One su samo sjedile i jele, a mlade su žene kuhale i to onakvu hranu kakva je bila uobičajena na same poklade. U *mišji* petak zabranjeno je dirati škare, jer bi u protivnome miš mogao poderati otkano platno. *Zaklopita* subota imala je gotovo mistično obilježje dana tmine, kada se ništa ne vidi i ne zna. Ali je zato u *otklopitu* nedjelju započinjalo veselje, i to je bio prvi dan poklada. U tri dana (nedjelja, ponedjeljak, utorak) svako veče selom i gradom išle su *mačkare*. Skupljalo se staro i mlado, te u grupi s tamburašima obilazilo naseljem. Među *mačkarama*, koji su inscenirali svatove, uz mladu i mladoženju (muškarac obučen kao ženska osoba i obmuto), jedna je osoba obično bila obučen kao *Ciganka* (koja je pak redovno nosila rekvizite kao što su karte za gatanje, kutija u kojoj bi bio plišani miš i slično), jedna kao *bula* i tako redom, ovisno o inventivnosti samih sudionika. Obilazili su kuće, najčešće prijatelje i susjede, ili pak one, za koje su znali da će ih rado primiti, a svoj su ophod završavali u gostioni, uz pjesmu i ples do kasnih večernjih sati.

Posljednji dan poklada obavezno su se pekale *krofne*, a u jelovniku svakako je moralo biti nešto od peradi, najčešće kokoš. Zanimljivo je, da su se noge od kokoši (ili druge peradi) morale svezati, te zataknuti za *plot* ili za *čardak*, ali tako da bi bile okrenute "svojoj" kući (kako ne bi bježale u susjedovo dvorište).

Toga dana *mačkare* idu selom i vesele se najkasnije do 11 sati uvečer. Tada se oglase crkvena zvona i započinje vrijeme Korizme.

U proljetnim običajima središnje mjesto pripada bogatim i raznovrsnim uskršnjim običajima, čiji ću detaljan opis ovom prigodom izostaviti (vidi uvod). Spomenut ću, međutim, da su bili prakticirani svi oni običaji koji su poznati na hrvatskome etničkom prostoru. Tako, recimo, obavezan post; pjevanje korizmenih pjesama uz raspelo na raskršćima; blagoslov grančica cicamaca na Cvjetnu nedjelju; običaj *šibara* na Veliku srijedu, četvrtak i petak kao obnavljanje uspomene na dan kada su šibali Isusa; čest odlazak na prigodne

³ U siječnju 1992. godine prisustvovala sam proslavi dana Sv. Vinka u Zagrebu, koju su organizirali prognanici iz Iloka i okolnih naselja, u prostorijama Kluba Iločana, Trnjanska ulica bb.

mise u crkvi; običaj *ljuljanja*; pripremanje određene hrane i njen blagoslov u crkvi; darivanje djece; obavezna čestitanja; običaj *polivanja* i tako dalje.

U danima iza Uskrsa bili su poznati običaji oko Spasova (procesije u polja i na groblja); zatim Đurđevo (kićenje *kapija zelenilom*); kopanje ljekovitoga bilja "na Adalberta" (24.04.); potom Markovo (procesija i blagoslov žita u polju); običaj postavljanja majskoga drveta - *majpana*; zajednička druženja i čašćenja izvan sela (najčešće u šumi) u vidu običaja *majalos* (sudionici druženja sami su pripremali hranu i pobrinuli se za piće, a kazivači su se sjećali da su tom prilikom na *majalosu* pjevali članovi hrvatskoga pjevačkog društva "Zrinski") i *granari* (ovaj običaj se održavao na Duhove, prilikom čega su sudionici ophodili selom, zaticali zelene grane domaćinima i bivali darivani novcem kojim su kupili hranu i piće).

Bili su uobičajeni ophodi *kraljica* i *dodola*. U Iloku sam zabilježila opsežniji tekst ovih ophoda, a u ostalim naseljima manje fragmente.

Kraljice su ophodile selom na Duhove. Sudjelovalo je sedam osoba (šest djevojaka i jedna muška osoba, od otprilike 14 -15 godina starosti): tri djevojke, kralj, kraljica, *jajčar* i barjaktar. Samo je *jajčar* zaista bio muška osoba. Svi su bili obučeni u bijelu odjeću. Na glavi su nosili papimate kape u raznim bojama, osim *jajčara*, koji je imao bijeli šešir. Uz to, kralj je bio opasan drvenim mačem, a barjaktar je nosio bijelu maramu. Kraljica je nosila *šlajer* i *venac* na glavi. Išli su po tri u jednome redu, a kralj u sredini. Hodali su od kuće do kuće cijeli dan, s tim da su obavezno pohodili i samostan. Za svaku priliku imali su poseban napjev.

Kada su išli putem, pjevali su:

"Paun dolom šeće,
paun dolom šeće, mile,
paunica neće, natrag se okreće,
natrag se okreće, mile,

stoji li joj lepo, suknja i kecelja.
Suknja od božura,
kecelja od ruže,
a preg od milina,"

i

"Da proščemo, kralju,
da uzberemo vinovu lozu, kralju,
vinovu lozu.

Oj, na moru lađa, srebrom okovana,
u njoj Katarina,
sitnu knjigu piše, sitan biser niže,
po orlovom krilu i po sokolovom."

Kada su došli pred samostan, pjevali su:

"Obasjano sunce oko svete crkve,
daj da dozovemo oca gvardijana, da nam blago broji,
daj da dozovemo patera vikara, da nam čoju kroji,
daj da dozovemo našeg katijetu, da nam knjige uči."

Nakon toga, kao i iza svakoga pojedinog napjeva (koji slijede) pjevale su:

"Darujte nam kralja,
i s njim barjaktara,

i prednju pjevačicu,
i našeg jajčara,
koji kupi jaja, jaja i slaninu."

U kući gdje je neudata djevojka:

"Belila djevojka, beli djevojka,
svu noć govorila,
svu noć govorila, mile,
dari moji dari, dari moji dari, mile,
sa kim ostajete, sa kim ostajete, mile,
nit ocu, nit majci, nit ocu, nit majci, mile,
već kletoj maćuhi, već kletoj maćuhi, mile,
koja me je klela, koja me je klela,
svakih blagih dana, svakih blagih dana,
ponajviše klela, ponajviše klela,
nedeljicom mladom.
Darujte nam kralja..."

U kući gdje je bio neoženjen momak:

"Momče neženjeno, momče neženjeno, mile,
il ga vi ženite, il ga vi ženite, mile,
il ga nama dajte, il ga nama dajte, mile,
mi ćemo ga ženit, mi ćemo ga ženit, mile,
s lepotom djevojkom, s lepotom djevojkom, mile,
koja nosi dara, mile, dara tri tovara.
Prvi tovar dara svekru i svekrvi,
drugi tovar dara maji i djeveru,
treći tovar dara ostaje svatovma.
Darujte nam kralja..."

Ako su u kući dvije neudate djevojke, pjevalo se:

"Dve djevojke bele,
platno obelile,
platno obelile,
nad njim govorile (daljega teksta kazivači se nisu mogli sjetiti).
Darujte nam kralja..."

U kući gdje je bilo malo djeteta, kraljice su pjevale:

"Čedo nenijano, il ga vi nišite, il ga nama dajte, mi ćemo ga nijat,	u svilu povijat, u rosi okupat, u ruži umivat, u krilu ga nijat. Darujte nam kralja..."
---	---

Ako su u kući muž i žena bez djece:

"Zaspala gospođa pod rumenom ružom, gospodar je budi, među oči ljubi,	ustani gospojo, došle su kraljice, treba darivati, svakoj dukat dati. Darujte nam kralja..."
--	--

Ako netko ne bi otvorio vrata dvorišta:

"Ova kuća pusta, kocem poduprta, ova kuća lipova, u njoj nema nikoga,	samo jedan bezbožnjak, koji ne zna za Boga. Darujte nam kralja..."
--	--

Kraljice nisu ulazile u kuću, nego su pjevale u dvorištu. Domaćini su ih darivali jajima, slaninom i novcem, što bi se nakon ophoda podijelilo i odnijelo kućama.

Tekstovi napjeva se donekle razlikuju od lokaliteta do lokaliteta, tako su npr. u Bapskoj ovako pjevali u kući gdje je neudata djevojka:

"Hvaljen Isus dvoru, lelo, moj pleteni stolu, lelo, u ovome dvoru djeva neudana, lelo, il je vi udajte, lelo,	il je nama dajte, lelo, il ćemo je mi udati, lelo, pa će s nama kraljevati, lelo, u bijelome dvoru, lelo..."
--	---

Dodole su običaj, koji se po riječima kazivača, dosta dugo održao u ovim krajevima (po nekim kazivanjima i do šezdestih godina). U doba velikih suša, skupilo se nekoliko djevojčica (nekada i Ciganki) od kojih je jedna bila uvezana u zelenu krošnjju. One su obilazile selom i pjevale:

"Naša doda moli boga, oj dodole, moj božole,
da nam pada rosna kiša, oj dodole, moj božole,
da pokisnu svi orači, oj dodole, moj božole,
svi orači i kopači, oj dodole, moj božole,
da pokisnu duge njive i širine, oj dodole, moj božole,
i kukuruz sitno perje, oj dodole, moj božole,
polivajte, ne čekajte."

Domaćica bi ih polila vodom i darivala, već uobičajenim darovima kao što su hrana i novac.

Prije drugoga svjetskog rata dosta su česte bile procesije (neke su već spomenute). Uglavnom su bile vezane uz neki zavjet, tako npr. na Urbanovo (zavjet od tuće), Sv. Rok (zavjet od kuge), ili uz blagoslov žita, tako npr. Brašančevo. Nakon rata vlasti su zabranile procesije, ali su se nekada ipak održale, ali u skromnijem obliku i to samo oko crkve.

Kako sam već naznačila, u terenskome radu prikupila sam i podatke o običajima i vjerovanjima kod Srba i Slovaka. Razlozi za njihovo prezentiranje u sklopu ovoga rada su već objašnjeni. Međutim, želim napomenuti, da iako ima dosta običaja koji su isti ili slični s hrvatskima, ipak su i kod Srba i kod Slovaka uočene neke njihove posebitosti. Tako se, recimo, u krugu božićnih običaja kod Srba ističu unošenje panja *badnjaka*, ceremonijalno lomljenje *česnice*, ili pak naglašena uloga *položenika* koji je obavezan biti gost na božićnome ručku. Tokom godine također ima običaja, specifično srpskih. Neki su vezani uz pravoslavnu vjeru, kao što su seoske i krsne *slave* ili pak za srpsku povijest. Jedan od takvih običaja je bilo pravljenje *koljiva* na Vidovdan u spomen poginulim junacima u bici na Kosovu.

Što se pak tiče Slovaka, analizirajući građu iz Iloka i Radoša, upada u oči sačuvanost njihova materinskoga jezika u nazivima mnogih običaja (naprimjer: svinjokolja - *zabijačka*, badnjak - *šćedri večer*, Božić - *Kračun*, polaženik - *polazuvar*, poklade - *fašanjke*, itd.) ili njihovih elemenata. Ovom činjenicom, kao i nekim drugim pojavama vezane uz običaje i vjerovanja Slovaka iz ovih krajeva, poslužit ću se u konačnoj analizi odnosa narodnih običaja i etničkoga identiteta.

Zaključak

Iz svega ovoga vidljivo je, da je svakodnevni život naših ispitanika bio prožet običajnim ponašanjem, od uređivanja stambenoga prostora za pojedine blagdanske dane, pripremanja posebnih jela i pića, odnosa prema tradicionalnim izvorima egzistencije kao što su njiva, vinograd, voćnjak, domaće životinje. Prisutna su i razna vjerovanja, među kojima se ističu ona povezana s proricanjem osobne budućnosti, vremenske prognoze, vjerovanja u nadnaravna bića.

Kako su običaji bili usko vezani uz Crkvu, svetkovao se ili pak obilježavao svaki blagdan u toku godine, a naročito Božić i Uskrs.

Običajima se ne samo uređivala svakodnevnica, nego su služili i kao sredstvo komunikacije u širem kontekstu (pojedinaac - obitelj; obitelj - širi kolektiv, npr. susjedstvo, rodbina, sumještani, i slično), a njihove oblike doživljavali su kao dio svojih korijena i tradicije.

Obrasci običajnoga ponašanja ujednačeni su na svim lokalitetima. One varijacije koje su uočene (pa čak i unutar jednoga lokaliteta, npr. od obitelji do obitelji) pretežno se svode na razinu verbalnih iskaza kao što su recimo čestitke ili npr. prigodne formule prilikom gatanja i sl. .

No, već je naglašeno da je ovo istraživanje narodnih običaja bilo od samoga početka koncipirano tako, da bi, uz ostalo, krajnji rezultati mogli korelirati s dvije vremenske razine: prošlom i sadašnjom (ili bolje reći tadašnjom, jer su u ovome trenutku zapisi stari trinaest godina). Oni, u vezi s tom koncepcijom, upućuju na sljedeće: - što se tiče razine prošlosti, (1) u etnološkoj literaturi mogu se naći studije/analize pojedinačnih kulturnih elemenata koje utvrđuju porijeklo, starost, raširenost, putove prenošenja i drugo (Rajković 1973, 164). Na osnovu usporedbe s tom literaturom, može se za većinu ovdje spominjanih običaja tvrditi, da po svojim obilježjima pripadaju ostalome **hrvatskom** etničkom prostoru; dok (2) neki običaji ili njihovi elementi vežu istraživano područje s mnogo širim - **europskim** kontekstom, tako npr. nikolinjski običaji nemaju na hrvatskome selu velike starine, a kako su općenito vezani uz katoličke zemlje, smatra se da su u našem narodu usvojeni kao dio pretežno građanske i malograđanske tradicije nama bližih zemalja srednje Europe (Gavazzi 1986, 116). Slično je s običajem kićenja božićnoga drvca, u Iloku zvanoga *krizbam*. Na njegovo njemačko porijeklo upućuje već i sam naziv, ali i drugi elementi. Među relativno mlađe običaje našega sela, poznate i u Iloku i okolici, spadaju i ophodi *betlemara*, dramska igra "Adam i Eva", te običaj *zvezdara*, koji su u naše krajeve prodirali u prvome redu sa sjeverozapada (Gavazzi 1986, 168/169).

Dalje rezultate istraživanja, koji su u najizravnijem odnosu s međuetničkim procesima ovoga područja i njihove (eventualne) posljedice, očekujem od konačnih rezultata komparativne analize cjelokupne građe (vidi uvod).

Što se pak tiče razine sadašnjosti (3) iz odnosa prema onim kulturnim tradicijama o kojima su kazivali, istraživanje je pokazalo **pozitivan stav** ispitanika spram kulturne tradicije. S jedne strane bilo je prisutno njihovo zadovoljstvo što su mogli kazivati o svojim običajima, kojima je bio prožet njihov svakodnevni život, i o kojima nisu govorili kao o zaostalim, primitivnim ili seljačkim reliktima, već naprotiv, s ponosom, poštovanjem, ali i nostalgijom, te su u isto vrijeme žalili za minulim vremenima i kritički promišljali o naglim promjenama u načinu života, koje su, u godinama neposredno nakon drugoga svjetskog rata, uzrokovale postepeno iščezavanje narodnih tradicija. Naposljetku, kod svojih sam ispitanika i domaćina uočila potrebu za, ako već ne njegovanjem, onda barem za poznavanjem i pozitivnim vrednovanjem vlastitih kulturnih tradicija, što se može protumačiti kao svojevrsna izgrađena svijest o svekolikome - etničkome i kulturnome identitetu.

***

U terenske radu veliku pomoć pružio mi je kustos iločkoga muzeja, gosp. Mato Batorović. U bilježenju i naknadnome provjeravanju podataka pomogla mi je prof. Suzana Šturm - Kržić, tada studentica zagrebačkoga sveučilišta, te učenici iz Iloka.

POPIS KAZIVAČA (U ZAGRADAMA JE BROJ GODINA KOJE SU KAZIVAČI IMALI 1979. GODINE)

Marija Jelinić (68), Ilok
Jelka Mišćević (87), Ilok
Elizabeta Ruman (56), Ilok
Terezija Štajner (78), Šarengrad
Leposava Nikolić (80), Šarengrad
Marija Jakša (65), Opatovac
Tina Krstić (65), Opatovac
Marija Ivković (65), Bapska
Veronika Mađarac (79), Bapska
Marija Elbl (43), Bapska
Cecilija Bošnjaković (84), Bapska
Katica Bošnjaković (56), Bapska
Đorđe Tomić (56), Mohovo
Dragica Tomić (46), Mohovo

Nata Tomić (76), Mohovo)

Ilonka Gajdoš (60), Radoš

Duro Lamoš (60), Radoš

Zuzana Lamoš (55), Radoš

KORIŠTENA LITERATURA

Gavazzi, Milovan

1986 *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno prosvjetni sabor hrvatske, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb.

Grbić, Jadranka

1990 "Upotreba materinjeg jezika i etnički identitet kod Hrvata u Mađarskoj (privatna i javna komunikacija)", *Migracijske teme*, Zagreb, 3, 335-340.

IMENIK MJESTA U JUGOSLAVIJI

1973 Službeni list SFRJ, Beograd.

Muraj, Aleksandra

1989 *Živim znači stanujem*. Etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama, Hrvatsko etnološko društvo, Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.

Pavičić, Stjepan

1953 *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Povrzanović, Maja

1987 "Pojmovi običaj, navika, obred/ritual, ceremonija, slavlje, svečanost i praznik, u jugoslavenskim i inozemnim rječnicima, enciklopedijama i leksikonima", *Narodna umjetnost*, Zagreb, 24, 39-82.

Rajković, Zorica

1973 "Narodni običaji okolice Donje Stubice", *Narodna umjetnost*, Zagreb, 10, 153-215.

1981 "Običaji otoka Zlarina", *Narodna umjetnost*, Zagreb, 18, 221-255.

1987 "Zašto govorimo o običajima", *Narodna umjetnost*, Zagreb, 24, 15-18.

Supek, Olga

1987 "Status pojma običaj u angloameričkoj antropologiji", *Narodna umjetnost*, Zagreb, 24, 105-116.